

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

**Олійничук Р.П.,
к.ю.н., доцент**

Тернопільський національний економічний університет

Проаналізовано погляди науковців щодо трактування понять «безпека», «екологія», «екологічна безпека». Розглянуто норми кримінального законодавства, котрі регламентують відносини щодо забезпечення екологічної безпеки. Встановлено характерні риси екологічної безпеки як кримінально-правової категорії. Запропоновано авторське визначення екологічної безпеки як кримінально-правової категорії.

Ключові слова: безпека, екологія, онтологія, кримінальне законодавство, екологічна безпека.

Олійничук Р.П. / ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ КАТЕГОРИЯ: ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ / Тернопольский национальный экономический университет, Украина

В статье проанализированы взгляды ученых относительно трактовки понятий «безопасность», «экология», «экологическая безопасность». Рассмотрены нормы уголовного законодательства, регламентирующие обеспечение экологической безопасности. Установлены характерные черты экологической безопасности как уголовно-правовой категории. Предложено авторское определение экологической безопасности как уголовно-правовой категории.

Ключевые слова: безопасность, экология, онтология, уголовное законодательство, экологическая безопасность.

Oliynychuk R.P. / ECOLOGICAL SECURITY AS A CRIMINAL LAW CATEGORY: ONTOLOGICAL ASPECT / Ternopil National Economic University, Ukraine

The article deals with ontological aspects of the concept of «ecological security».

The results of the research describe the analysis the points of view of scientists on the interpretation of the concepts of «security», «ecology», «ecological security»; considering of the criminal law that regulate relations of ecological security support; determining of the characteristics of ecological security as a criminal law category; author's definition of ecological security as a criminal law category.

There was made a conclusion concerning ecological security. It was noted that ecological security is an important element of national and transnational security. This concept has a difficult ontological essence, because it is a combination of two different essence components that transform into qualitatively new category. This category is basis of postmodern philosophical vector of ecological security science genesis in various livelihoods sphere of persons, societies, countries and the world. Thus the concept of «ecological security» has different intrinsic characteristics in every sphere. The research determined the ecological safety as a criminal law category is a set of conditions that can ensure the livelihoods of people, production and other processes without serious consequences for the environment, life and health of people due to the systems of preventive and punitive tools of criminal law.

The ordinary of the research are justification of ecological security features as criminal law category and author's definition of the concept based on the results of the ontological essence research.

The practical value of the research are the identified characteristics of ecological security as a criminal law category and the author's definition can be used by national legislator for improving of the criminal law of ecological security support.

Key words: security, ecology, ontology, criminal law, ecological security.

Парадигма природокористування є превалюючою в екологічній культурі кожної нації ще з давніх часів. Традиційно український народ з повагою ставився до природних багатств своєї землі, однак різкий промисловий прогрес, безмірна експлуатація природних ресурсів, нехтування законами природи протягом ХХ ст., а також поява та розвиток нових технологій, які завдають значної і, подекуди, руйнівної шкоди довкіллю, змушує суспільство замислитись над екологічними проблемами та шукати оптимальні шляхи їхнього вирішення.

Україна як незалежна держава успадкувала цілий спектр екологічних проблем у різних сферах життєдіяльності, і найвагоміші з них – екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи, які, за твердженнями фахівців, є глобального значення і шкодитимуть людству ще багато десятиліть. З даного приводу М. І. Малишко слушно зазначає, що ці проблеми сьогодні стали найважливішими, оскільки набули масштабного характеру. Від їхнього розв'язання залежить подальше існування людства, причому вони актуальні для всіх країн світу, у тому числі і для України [18, с. 3]. Тому нагальною є потреба вирішення накопичених екологічних проблем шляхом реалізації комплексу заходів економічного, адміністративного, а також правового характеру.

Уперше в незалежній Україні право громадян на сприятливе довкілля було проголошено у Декларації про її державний суверенітет від 16 липня 1990 року [4]. Конституцією України у ст. 3 вказано, що «людина, її життя і

здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [13]. Таким чином, на найвищому правовому рівні законодавцем визначено, що захист людини, охорона її життя і здоров'я від негативного впливу довкілля є одним із пріоритетних напрямів державної політики, і зокрема в галузі забезпечення екологічної безпеки.

Сутнісною характеристикою екологічної безпеки є не моментність, а направленість на перспективу. Тому сучасне покоління повинне дбати про її належний рівень на даному етапі розвитку з метою убезпечення майбутніх поколінь від шкідливих чи, навіть, катастрофічних наслідків нехтування екологічною безпекою на локальному, регіональному чи глобальному рівнях, а також широко впроваджувати превентивні заходи щодо запобігання правопорушень і злочинів проти довкілля. З огляду на це, актуалізується проблема удосконалення правового регулювання аспектів життєдіяльності фізичних і юридичних осіб, які мають безпосередній і опосередкований вплив на рівень екологічної безпеки як на рівні окремої держави, так і на світовому рівні.

Різновекторність поняття «екологічна безпека» зумовлює її правове регулювання нормами різних галузей права, зокрема екологічного, адміністративного, господарського, цивільного, однак, зважаючи на розміри заподіяної шкоди внаслідок недотримання правил екологічної безпеки, набуває особливого значення регулювання даного питання згідно із нормами кримінального законодавства.

Відповідно до ст. 236 Кримінального кодексу України (далі – КК України) від 05 квітня 2001 року порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [15]. Проте відсутність офіційного тлумачення поняття «екологічна безпека» у кримінальному законодавстві може зумовлювати проблеми кваліфікації порушення правил екологічної безпеки. Тому постає необхідність дослідження сутності поняття «екологічна безпека» та його визначення як кримінально-правової категорії.

Результати досліджень екологічної безпеки як правової категорії висвітлені у працях багатьох науковців. Зокрема І. В. Бригадир, вивчаючи правову природу екологічної безпеки, охарактеризував основні підходи і погляди вчених на дану категорію, її ознаки та запропонував авторське визначення поняття «екологічна безпека» [2]. О. В. Джафарова, обґрунтовуючи власну позицію щодо дозвільних повноважень правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки, розкрила основні вимоги, яким повинна відповідати система забезпечення екологічної безпеки [5]. С. П. Іванюта й А. Б. Качинський у своїй монографічній праці означили сучасні тенденції та характер змін актуальних джерел загроз екологічній і природно-техногенній безпеці у природному, техногенному та соціальному середовищах [9]. Г. В. Тарасюк розглянула забезпечення екологічної безпеки, проблеми та перспективи їхнього розв'язання в контексті правоохоронної діяльності, а також охарактеризувала систему взаємодії міліції з органами державної влади щодо спільної діяльності під час забезпечення екологічної безпеки [21]. В. Б. Хазан, П. В. Хазан визначили екологічну безпеку на підставі дослідження системи екологічних ризиків [23]. О. Хіміч дослідила управління екологічним правопорядком та з'ясувала його роль у забезпеченні екологічної безпеки [24]. В. В. Шабалистий сформулював поняття екологічної безпеки людини та розглянув питання ефективності її кримінально-правового забезпечення [25]. Водночас малодослідженими залишаються питання, пов'язані із сутнісними характеристиками екологічної безпеки як кримінально-правової категорії.

Метою статті є аналіз норм кримінального законодавства, які регламентують відносини щодо забезпечення екологічної безпеки, виявлення характерних рис і формулювання визначення поняття «екологічна безпека» як кримінально-правової категорії.

Пізнання сутності будь-якої категорії можливе на основі онтології (грец. *ontos* – ество, *logos* – вчення) – філософського вчення, яке досліджує сутність буття світу, глибинну основу (субстанцію) всього сущого – постійні (атрибути) і змінні (модуси) властивості світу речей: матерія, рух, розвиток, простір, час, зв'язки, взаємодії, структури тощо [22, с. 453]. Питання онтології (вчення про сутність) кожної науки є найскладнішим філософсько-методологічним елементом пізнання істини. Розглядаючи питання сутності «екологічної безпеки», необхідно найсуттєвіше (в нашому дослідженні – поняття «безпека») корелювати по відношенню до особи. Все, що формалізується наукою, змушує науковців з'ясувати сутність і формулювати дефініції, тобто короткі логічні визначення, які встановлюють характерні ознаки чи значення поняття – його зміст і межі. Таким чином, онтологічний аспект даного дослідження полягає у розчленуванні поняття «екологічна безпека» на окремі логічні складові, з'ясування їхньої сутності та на основі цього синтезування знання про якісно нову категорію.

Поняття «безпека», яке є найсуттєвішим у категорії «екологічна безпека», етимологічно означає відсутність не-

безпеки, надійність [3, с. 136]. Іншими словами, безпека – це відсутність будь-яких загроз особі, суспільству та державі, які, в свою чергу, виступають у ролі об'єкта безпеки. Огляд позицій щодо сутності поняття «безпека» дозволяє зробити висновок, що його тлумачать як свідчення про становище, коли небезпека не загрожує кому, чому-небудь [20, с. 40], або як цілеспрямовану діяльність держави на охорону когось-небудь або чого-небудь [17, с. 99]. Існує й законодавче визначення даного поняття. Так, згідно з чинним Законом України від 19 червня 2003 року «Про основи національної безпеки України», «безпека» – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [6].

Отже, на основі вищезазначеного можна зробити висновок, що поняття «безпека» – це сукупність умов, здатних забезпечувати життєдіяльність людини, суспільства, держави.

Безпека має різні сфери прояву, зокрема військову, економічну, енергетичну, інформаційну і, звичайно, екологічну. Термін «екологія» (від давньогрецької *οἶκος* – житло, оселище, будинок, *μαίνο* і *λόγος* – поняття, вчення, наука) вперше запропонував німецький біолог Ернст Геккель в 1866 році в книзі «Загальна морфологія організмів» («*Generelle Morphologie der Organismen*») і означав ним науку про взаємодії живих організмів і їхніх спільнот між собою і з навколишнім середовищем. Як слушно зазначає Я. Мельник, екологія як природниче поняття вже давно сягнула за межі субстантивних категорій чи територіально окресленого біоценозу й набула загальнолюдського планетарного масштабу. Навіть більше, це явище вийшло за межі екології матеріального світу й торкнулося таких феноменів, як культура, людина, духовність. Сьогодні питання екології є одним із ключових під час визначення політики всіх держав Європейської спільноти, Азійського простору та США. Екологічні вимоги вписані в програмні документи всіх європейських і національних політичних партій. Контроль над екологічними показниками став невід'ємним додатком стратегій і програм ЄС. Наукові програми й технічні розробки провідних країн, таких як США, Китай, Японія та країн Євросоюзу, містять пункт про збереження довкілля й розглядають ступінь шкідливості новітніх технологій для навколишнього середовища [19, с. 71].

Таким чином, сучасна екологія – це комплексна складно структурована і різновекторна наука теоретичного та прикладного характеру, яка у симбіозі з іншими науками синтезує якісно нові поняття, що визначають напрями розвитку суспільства. Прикладом цього є поняття «екологічна безпека», що є конструкцією двох неоднорідних складових і основою постмодерного філософського напрямку розвитку науки про екологічну безпеку у різних сферах життєдіяльності людини, суспільства, окремих держав і світу.

Екологічна безпека є об'єктом законодавчого регулювання та дослідження науковців різних галузей. Так, згідно із Законом України від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей (ст. 50) [7].

У науковому середовищі існують власні позиції щодо даного поняття. Зокрема А. Б. Качинський зробив висновок, що екологічна безпека – це складний системний процес, який виявляється при взаємодії природних, економічних і соціальних чинників [10, с. 5]. В. І. Андрейцев стверджує, що термін «екологічна безпека» ще не набув повною мірою наукового осмислення, не став загально-визнаною правовою категорією, а суспільні відносини в галузі екологічної безпеки не набули самостійного соціального та правового змісту. Цю позицію, як зауважує науковець, захищають й інші автори і наводять свої докази [1, с. 72]. О. П. Литвин на основі аналізу поняття «еко-

логічна безпека» узагальнив, що воно вміщує комплекс інтересів, які належать до різних сфер життя суспільства [16]. О. С. Заржицький наголошує, що суспільна цінність екологічної безпеки характеризується цілим рядом принципових особливостей, серед них: пріоритетність у системі екологічної політики держави, тобто гарантії екологічної безпеки мають бути на рівні з гарантіями військової, державної та особистої безпеки, а також основних прав і свобод людини. Норми життєзабезпечення в сучасному суспільстві вимагають соціальних гарантій мінімуму екологічної безпеки для всіх членів суспільства незалежно від їхнього соціального та матеріального становища. Крім того, як слушно зауважує О. С. Заржицький, обов'язковою ознакою сучасної екологічної безпеки є її регламентування у відповідних правових приписах чинного законодавства на рівні як національного, так і міжнародного, легалізованого в Україні правового регулювання [8, с. 108].

Правові приписи, які стосуються екологічної безпеки, сфер і шляхів її забезпечення, на даний час існують на рівнях конституційного, законодавчого та підзаконного нормативно-правового регулювання. Тобто можна констатувати, що екологічну безпеку правомірно розглядати як правову категорію. Норми, котрі регламентують відносини щодо її забезпечення, формують окремих законодавчий блок України, важливою складовою якого є система кримінально-правових норм. Особливе місце у цьому блоці займають міжнародні правові норми, присвячені порядку охорони навколишнього середовища, зокрема Конвенція про захист довкілля засобами кримінального права від 04 листопада 1998 року № ETS № 172, відповідно до якої кожна зі сторін повинна вживати необхідних заходів щодо кваліфікації як кримінальних злочинів згідно із національним законодавством:

а) зливу, викиду чи випуску речовин або іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт або воду, які служать причиною смерті або наносять тілесні ушкодження будь-якій людині або викликають серйозну небезпеку настання смерті або тілесних ушкоджень людини;

б) незаконного зливу, викиду чи випуску речовин або іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт або воду, завдають чи здатних зробити шкідливий вплив на атмосферне повітря, воду або ґрунт, загрожують життю або здоров'ю людини або стану охоронюваних пам'яток історії та культури, інших охоронюваних об'єктів, власності, завдати шкоди життю або здоров'ю тварин або рослин;

в) незаконного вивезення, обігу, зберігання, транспортування, експорту або імпорту небезпечних відходів, викликають чи здатні призвести до смерті або серйозної шкоди здоров'ю будь-якої людини або здатних зробити шкідливий вплив на атмосферне повітря, ґрунт, воду, завдати серйозної шкоди життю або здоров'ю тварин або рослин;

г) незаконного виробництва, що виконує небезпечні операції і викликає смерть або здатне призвести до смерті або серйозної шкоди здоров'ю будь-якої людини або здатне зробити шкідливий вплив на атмосферне повітря, ґрунт, воду, завдати серйозної шкоди життю або здоров'ю тварин або рослин;

д) незаконного виробництва, обігу, зберігання, транспортування, експорту або імпорту ядерних речовин або інших шкідливих радіоактивних речовин, що служать або може служать причиною настання смерті чи завдає або може завдати серйозної шкоди здоров'ю людини або якості повітря, ґрунту, води, тварин або рослин у випадку, якщо подібні дії вчиняються навмисно [12].

Аналіз змісту даного документа дозволив О. О. Дудорову та Є. О. Письменському зробити обґрунтований висновок, що з-поміж головних рекомендацій ним визначено:

1) розширення кола кримінально караних діянь;

2) активніше застосування грошових санкцій з одночасним підвищенням їхнього розміру;

3) запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення екологічних злочинів, пов'язаних із підприємницькою, виробничою та іншою діяльністю;

4) захист більшого кола об'єктів довкілля й екологічних цінностей;

5) активніше використання конструкції складів поставлення у небезпеку й обґрунтоване посягання її з матеріальними і формальними складами злочинів з метою підвищення профілактичного потенціалу кримінально-правових заборон [14, с. 687].

Отже, даний міжнародний правовий документ направлений на посилення екологічної безпеки, що ґрунтується на використанні системи заходів кримінального законодавства окремої країни. Однак слід зауважити, за даними Бюро договорів Ради Європи [11] серед 13 підписантів, до яких відноситься і Україна (Конвенцію підписано 24 січня 2006 року) вона була ратифікована тільки Естонією. Це свідчить про декларативний характер даного документа.

На нашу думку, ратифікація Конвенції про захист довкілля засобами кримінального права Україною сприяла б удосконаленню її кримінального законодавства, оптимізації відповідальності за злочини проти довкілля і, як наслідок, зміцненню національної екологічної безпеки.

Вищезазначене стосується Розділу VIII Особливої частини «Злочин проти довкілля» КК України від 05 квітня 2001 року, який, як слушно зауважує В. В. Шаблістий, є справжньою новелою, оскільки вперше на законодавчому рівні на забезпечення охорони природного навколишнього середовища спрямовано 22 статті, дві з яких додано в кінці 2009 року. Разом з тим детальний аналіз вказаних норм свідчить, що лише в ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки» йдеться про заборону порушення екологічної безпеки [25, с. 413]. Погоджуючись із зауваженням В. В. Шаблістого можна констатувати, що в чинному вітчизняному кримінальному законодавстві вкрай мінімальна увага приділена захисту екологічної безпеки, яка є обов'язковим фактором сталого соціально-економічного розвитку України.

Дослідження питань забезпечення екологічної безпеки держави на основі засобів кримінального права дозволили визначити наступні характерні риси екологічної безпеки як кримінально-правової категорії:

– взаємозв'язок із такими кримінально-правовими категоріями, як «безпека людства», «громадська безпека», «безпека виробництва», «безпека руху»;

– високий рівень суспільної небезпеки в результаті її порушення, що є злочинним діянням;

– превалювання регіонального та глобального характеру наслідків над локальним у результаті порушення екологічної безпеки;

– застосування суворіших санкцій за злочини у порівнянні із правопорушеннями, які мають прямий і непрямий вплив на рівень екологічної безпеки.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що екологічна безпека – це важливий елемент національної і транснаціональної безпеки. Дане поняття має складну онтологічну сутність, оскільки є поєднанням двох різноманітних складових, що у своєму симбіозі формують якісно нову категорію – основу постмодерного філософського вектору генезису науки про екологічну безпеку у різноманітних сферах життєдіяльності людини, суспільства, окремих держав і світу. При цьому у кожній сфері поняття «екологічна безпека» має децю відмінні сутнісні характеристики. У результаті дослідження визначено, що екологічна безпека як кримінально-правова категорія – це сукупність умов, здатних забезпечувати життєдіяльність людей, виробничі й інші процеси без тяжких наслідків для навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей завдяки системі превентивних і каральних засобів кримінального права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К., 2002. – 332 с.
2. Бригадир І. В. Щодо визначення екологічної безпеки як правової категорії / І. В. Бригадир // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 109 – 114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10bivjpk.pdf>
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М., 1989. – Т. 1. – 699 с.
4. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року № 55-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
5. Джафарова О. В. Дозвільні повноваження правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки / О. В. Джафарова // Європейські перспективи. – 2012. – № 4 – Ч.2. – С. 42–48.
6. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 липня 2003 року № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
8. Заржицький О. С. Науково-правові засади екологічної безпеки, напрямки реалізації екологічної політики / О. С. Заржицький // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. – 2010. – № 2. – С. 107–109.
9. Іванюта С. П. Екологічна та природно-техногенна безпека України : регіональний вимір загроз і ризиків : монографія / С. П. Іванюта, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2012. – 308 с.
10. Качинський А. Б. Системний аналіз визначення пріоритетів в екологічній безпеці в Україні / А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 1995. – Вип. 2. – 46 с.
11. Конвенція о защите окружающей среды посредством уголовного законодательства от 04 ноября 1998 года СДСЕ № 172. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=172&CM=1&DF=&CL=RUS>
12. Конвенція про захист довкілля засобами кримінального права від 04 листопада 1998 року № ETS № 172. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_560
13. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>
14. Кримінальне право. Особлива частина : підручник. У 2-х т. – Т. 1 / за ред. проф. О. О. Дудорова, доц. Є. О. Письменського. – Луганськ : «Елтон – 2», 2012. – 780 с.
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-II [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page7>
16. Литвин О. П. Кримінально-правова охорона екологічної безпеки / О. П. Литвин // Юридичний журнал. – 2010. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3442>.
17. Ляпунов Ю. И. Природа преступных последствий в деликтах создания опасности / Ю. И. Ляпунов // Сибирские юридические записки (Проблемы борьбы с преступностью). – Омск, 1974. – Вып. 4. – 165 с.
18. Малишко М. І. Основи екологічного права України : навч. посіб. / М. І. Малишко. – К. : МАУП, 1999. – 152 с.
19. Мельник Я. Екологія людини і культури в контексті еволюції культурно-політичних метаморфоз / Я. Мельник // Етнос і культура. – 2011. – №8-9. – С. 70–78.
20. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1993. – 698 с.
21. Тарасюк Г. В. Міліція України як один із провідних органів державної влади в конституційно-правовому механізмі забезпечення екологічної безпеки / Г. В. Тарасюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 334–340.
22. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2. вид. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
23. Хазан В. Б. Визначення екологічної безпеки на підставі дослідження системи екологічних ризиків / В. Б. Хазан, П. В. Хазан // Екологія і природокористування. – 2013. – Вип. 16. – С. 64–70.
24. Хіміч О. Управління екологічним правопорядком та його роль у забезпеченні екологічної безпеки / О. Хіміч // Віче. – 2013. – № 16. – С. 30–32.
25. Шаблистий В. В. Ефективність кримінально-правового забезпечення екологічної безпеки людини / В. В. Шаблистий // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 412–418.